

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

(Полтава)

ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

На основі творчої спадщини І. Котляревського досліджено та проаналізовано проблеми морального виховання особистості у літературній творчості педагога-просвітника.

Ключові слова: *І. Котляревський, моральне виховання, національне виховання, національна самобутність, національно-культурні традиції, особистість.*

Особливе місце у плеяді найвизначніших культурно-освітніх діячів України кінця XVIII – першої третини XIX ст. належить І. Котляревському (1769-1838) – педагогу, зачинателю нової української літератури і нової української літературної мови, українського театру, просвітницькому та активному громадському діячеві.

За свою самовіддану тридцятирічну просвітницько-виховну діяльність, бездоганну військову службу, талановиту літературну творчість він удостоєний державних нагород: ордена Св. Анни 4-го ступеня і медалі, „монаршого благовоління” – діамантового персня з Кабінету Його Імператорської Величності Олександра I, значного пенсіону понад платню, високого військового чину та інших відзнак. І. Котляревський – новатор у пізнанні основ етнопедагогіки, глибинному вивченні життя народу, необхідність виховання молоді на національних ідеях і традиціях.

Метою даної публікації є аналіз літературної творчості І. Котляревського та висвітлення проблем морального виховання особистості.

Друга половина XVIII – початок XIX ст. – це період глибоких соціальних змін, що відбулися в житті України, більша частина якої входила до складу Російської імперії. В умовах, коли зрада інтересів і надій українського народу козацькою старшиною стала типовим і постійним явищем, І. Котляревський не піддався цій спокусі, а навпаки – відкрито став на бік народу як захисник інтересів знедолених. Ліквідація залишків автономії України, юридичне оформлення кріпосного права, інтенсивний розвиток буржуазних відносин і загострення класової боротьби, активізація антифеодальних виступів і розвиток передової суспільної думки привели до появи творів І. Котляревського, які були проникнуті національними ідеями.

Активна педагогічна діяльність І. Котляревського поєднувалась із літературною творчістю. Він продовжує роботу над поемою „Енеїда”, на сторінках якої знайшли втілення його педагогічні ідеї, погляди. У 1821 р. письменник завершує роботу над поемою „Енеїда”. Вона мала глибоке пізнавальне й виховне значення, допомагала сучасникам виховувати такі моральні якості в дітях, як любов до Батьківщини, вірність громадському обов’язку, людяність, доброту, чесність, почуття честі, гідності, працьовитість, повагу до батьків.

У ході дослідження встановлено, що у педагогічній діяльності й літературній творчості І. Котляревського головною була тема високоморального виховання молодого покоління. І. Котляревський підкреслював важливу педагогічну роль виховної роботи на національно-культурних традиціях, на глибокому вивченні етнографії, ідей української народної педагогіки, виступаючи, таким чином, за українське національне виховання. Ми дотримуємося думки М. Стельмаховича, який уважає, що українське національне виховання – це „цілеспрямований, систематичний, регульований, педагогічний вплив, розрахований на прищеплення вихованцям любові до України, рідної

мови й культури, утвердження в їхній свідомості відчуття етнічно-національної, духовної й мовної єдності, національної неповторності й вагомості” [5, с. 86].

І. Котляревський вважав, що невід’ємною частиною всебічного виховання є моральне виховання як один із найважливіших напрямів народної педагогіки. У літературних творах І. Котляревського педагогічно обґрунтована необхідність формування високоморальної особистості, здатної любити Вітчизну, служити їй, будувати взаємовідносини в суспільстві на основі доброти, чуйності, готовності прийти на допомогу будь-кому, хто потрапив у біду, співчувати та співпереживати. Через висвітлення головних понять моральної культури і морального виховання педагог намагався вплинути на почуття дитини, спонукати її до правильних вчинків.

Зокрема, у „Пісні на Новий 1805 год князю Куракіну” виведено образ справедливого пана, князя О. Куракіна, діяльність якого схвально сприймала громадськість краю. Виховне значення діяльності князя полягає в тому, що він є прикладом безкорисливого самовідданого служіння своїй Вітчизні. У поемі „Енеїда” носіями позитивних моральних якостей є образи Енея, Низа, Евріала, Вулкана та інших представників українського народу. Важливою умовою морального виховання є засвоєння учнями моральних знань, формування моральних переконань. Наприклад, у підземному царстві Еней зустрів людей, які вели правдиве земне життя: се вдови бідні, діви чесні, сироти, ті, що людям помагати любили, старшина правдива, та „тільки трохи сього дива, не квапляться на се вони”, зустрічаються військові, значкові і сотники, і бунчукові, які „правдиву жизнь вели” [1, с. 94]. Отже, це ті люди, які завдяки своїм вчинкам стали зразком для виховання, уособлюють найкращі людські чесноти, тому вони й потрапили до раю. Симпатії І. Котляревського на боці простого народу, до якого виявляє глибоку прихильність, змальовує його життя як винагороду за земні страждання: „ні чванились, ні величались, ніхто не знав тут мудровать, не сердилися, не гнівилися”, у цих людей було „вообще все за одно” [1, с. 93]. У наведених рядках відбилися мрії автора про такий лад, де не буде багатих і бідних, де будуть злагода і загальний мир. Тут письменник виразив прагнення народних мас і своє бажання як педагога шляхом виховання досягти ідеального суспільства, у якому люди будуть щасливими. Як уважає А. Бойко, „ідеали, принципи та закони моралі створюються та живуть віками в кожного народу, в кожному регіоні; вони конкретизуються в правилах та нормах поведінки, а удосконалюються – у взаємовідносинах” [2, с. 221]. Ідеал особистості слугує зразком для виховання і самовиховання дитини.

І. Котляревський у драматургічному творі „Наталка Полтавка” створює образ Наталки, української дівчини, яку наділяє рисами ідеальної доньки – розумної, трудящої, чесною, вірної у любові до коханого, чуйної, слухняної, здатної до боротьби за свої права. „Золото – не дівка! Наградив бог Терпелиху. Крім того, що красива, розумна і моторна і до всякого діла дотепна – яке в неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить” [1, с. 223].

Здобуті знання, погляди, переконання, засвоєні на певних принципах, життєвих позиціях, сформували такі моральні риси характеру Наталки, які слугують взірцем для виховання молоді. Педагог вважав, що завданням морального виховання є виховання гуманної особистості, здатної на добродійні вчинки. У п’єсі „Наталка Полтавка” Петро, бажаючи доброї долі Наталці, готовий відмовитися від свого особистого щастя, віддає їй гроші, зароблені тяжкою працею, щоб Возний не дорікав їй бідністю. Його товариш, безталанний сирота, бурлака Микола, дотепний, енергійний, готовий прийти на допомогу товаришеві, розрадити Наталку, підтримати її у важку хвилину. У п’єсі „Москаль-чарівник” Тетяна та її чоловік Михайло уособлюють типові риси чесних, працьовитих людей, які поважають своїх батьків, намагаються перевиховати Финтика, засуджують його погляди на життя. Отже, чуйність, співчуття, доброта, справедливість, чесність підносяться І. Котляревським як моральні чесноти, уособленням яких стали представники простого народу, носії кращих моральних якостей особистості.

Аналіз літературної творчості І. Котляревського свідчить, що він сповідував ідеал добродесної особи. Грішники порушували моральні правила, але їх вади показували для того, щоб вони намагалися перевиховатися, виправитися, бо автор „Енеїди” висловлює думку, що людина від природи добра і їй під силу такий процес. Так, Еней, „к добру з натури склонний” не хоче проливати кров простих людей, тому пропонує спір за Лавинію вирішити у поєдинку. І. Котляревський під впливом просвітників, у тому числі й Г. Сковороди [3], доводить, що людина від природи добра й схильна до моральних учинків, але несприятливі умови життя псують її характер. Так, у п'єсі „Наталка Полтавка” Тетерваковський заявляє, що ніби „от рожденія моего расположен к добрим ділам; но, за недосужностію по должности і за другими клопотами, доселі ні одного не зділал. Поступок Петра, толіко усердний і без примісу ухищення, подвигаєть мене на нижеслідующее...” [1, с. 254]. Отже, усякий лиходій, навіть злочинець, під впливом моральної поведінки інших може переродитися, стати доброю людиною. Добрий учинок Петра розчулює до сліз підпилого Макогоненка, який випив на заручинах „окаянної варенухи”. Виборний дуже вражений безкорисливістю бідного парубка й визнає, що „такого чоловіка, як Петро, зроду не бачив” [1, с. 254]. Людські почуття у Виборного беруть верх над низькими, корисливими, тобто на нього діє позитивний вплив оточення.

Як зазначає М. Ткачук, „своїх героїв він (І. К. – Л. П.) не ідеалізує, а відтворює ті риси ідеалу людини, які сформувалися внаслідок історичної діяльності українського народу” [6, с. 28].

Найвищим мірилом прояву моральності І. Котляревський вважає патріотизм, тому велику увагу приділяє вихованню таких моральних рис, як любов до Вітчизни, честь, відданість справі, героїзм, мужність, вірність громадському обов'язку, здатність до самопожертви. Такі риси письменник убачає у простих, звичайних людей. У поемі „Енеїда” воїни троянського війська Низ і Евріал сильні духом і тілом, готові краще вмерти в бою за справедливість, за честь, ніж стати рабами, їхні вчинки направляє любов до Вітчизни, тому ворог перед ними не може встояти: „Любов к отчизні де героїть, там сила вража не устоїть, там грудь сильніша од гармат” [1, с. 157]. Героїзм, відповідальність за спільну справу стоїть вище особистих почуттів у героя поєди „Енеїда” Евріала: „Де общее добро в упадку, забудь отца, забудь і матку, лети повинність ісправлять” [1, с. 152]. За товариша він готовий в огонь і у воду, готовий іти на сто смертей і померти на полі бою, як герой [1, с. 152]. У І. Котляревського любов до Вітчизни нерозривно пов'язана з любов'ю до свободи. Заслужують на повагу ті, хто готовий стати на її захист „і до останней каплі крові свою свободу боронить” [1, с. 160].

У поемі „Енеїда” запорозькій громаді, під якою мається на увазі український народ, притаманне почуття незалежності, згуртованості, небаченої хоробрості, відваги, героїзму: „Там жизнь – алтин, а смерть – копійка, там лицар всякий парубійка, козак там чортові не брат!” [1, с. 157].

Погляди І. Котляревського щодо необхідності формування патріотичних рис у молоді склалися під впливом розвитку передової просвітницької думки того часу, поглядів декабристів, подій Вітчизняної війни 1812 р., де широко проявився народний героїзм [4]. Для суспільства періоду кризи феодального ладу й зародження капіталістичних відносин характерним був моральний занепад його панівних верств. На сторінках поєди „Енеїда” письменник засуджував користолюбство, підлість, п'янство, самодурство, продажність, протекціонізм. Чиновники беруть участь у війні „щоб значкового дослужитись, і на війні чим поживитись” [1, с. 177]; по протекції Венери Анхіз попадає до раю [1, с. 93]. Найяскравішим переліком аморальних дій представників пануючого чиновницького апарату є опис пекла, де автор дає нищівну характеристику панам: „Панів за те там мордовали і жарили зо всіх боків, що людям льюти не давали і ставили їх за скотів” [1, с. 81].

Значне місце в літературних творах письменника-педагога займала критика лицемірної кріпосницько-чиновницької моралі, в основі якої був принцип вседозволе-

ності, здирництва, хабарництва. Сівілла – „ясного Феба попадя” – навчала Енея, що тільки дурень не бере, а хто тямущий, „то той, хоть з батька, а здере” [1, с. 70].

Проблема висвітлення негативних явищ, характерних для феодально-кріпосницького ладу, знайшла подальший розвиток у п'єсі „Наталка Полтавка”. Возний – представник дрібного чиновництва, що „помазався паном”, „юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!”, – з відвертим цинізмом виправдовує несправедливість, хабарництво, хижацтво. [1, с. 242]. Возний зазначає, що покарання за вчинені злочини несправедливе: „Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого задають бешкету, що і старикам невпам'ятку” [1, с. 227].

Отже, існуючий феодально-кріпосницький лад породжує проблему „великих” і „малих” грішників, поглиблює несправедливе ставлення до простих людей. І. Котляревський, підкреслюючи важливість морального виховання, показуючи лицемірство поміщицько-чиновницької моралі, обстоює виховання високоморальної гуманної особистості як його мету.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів педагогічної діяльності І. Котляревського й потребує цілісного, системного розгляду та аналізу його педагогічної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Котляревський І. П. Вибране / І. П. Котляревський.* – Х. : Прапор, 1980. – 280 с.
2. Педагогіка : Інтегрований курс теорії та історії : Навч.-метод. посібн. [для закл. вищ. пед. освіти III-IV рівнів акредит.] : У 2 ч. / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка [А. М. Бойко (ред.)]. – К. : ВІПОЛ, 2002. – . – Ч. 2. – 2004. – 498 с.
3. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. – К. : Вища школа, 1972. – 246 с.
4. *Полек В. Т. Творчість Івана Котляревського у взаєминах української й зарубіжної літератури : дис. ... канд. філол. наук / В. Т. Полек / АН УРСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка.* – Івано-Франківськ, 1973. – 225 с.
5. *Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович.* – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.
6. *Ткачук М. П. Естетична концепція людини в „Енеїді” І. Котляревського / М. П. Ткачук.* – К. : Вища школа, 1995. – 55 с.

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

ПРОБЛЕМЫ МОРАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ЛИТЕРАТУРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ И. КОТЛЯРЕВСКОГО

На основе творческого наследия И. Котляревского исследованы и проанализированы проблемы нравственного воспитания личности в литературном творчестве педагога-просветителя.

Ключевые слова: *И. Котляревский, моральное воспитание, национальное воспитание, национальная самобытность, национально-культурные традиции, личность.*

LESYA PETRENKO

THE PROBLEMS OF MORAL UPBRINGING OF THE PERSON IN THE LITERARY CREATION BY I. KOTLYAREVSKY

On the basis of the creative heritage by I. Kotlyarevsky the problem of moral upbringing of the personality in the literary work of the teacher-educator is investigated and analyzed.

Keywords: *I. Kotlyarevsky, moral upbringing, national education, national identity, national culture tradition, personality.*

Одержано 28.04.2012, рекомендовано до друку 5.05.2012.